

SOCIOLOGIE ZDRAVÍ A NEMOCI

PhDr. Michal Zvírotský, Ph.D.

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI SOCIOLOGIE ZDRAVÍ A NEMOCI

- **Karl Marx (1818 – 1883)** – německý filozof a sociolog.
- Za podstatu člověka považoval jeho **svobodu a nezávislost**, která se však nemůže z řady důvodů (zejm. odcizení pracujícího od produktu jeho práce) dostatečně uplatnit.
- Výsledkem **(sebe)odcizení člověka** je odcizení člověka od člověka, znehodnocení lidského světa.
- Usiloval o revoluční **změnu společenských poměrů**, překonání odcizení, nastolení „pravé říše svobody“.
- Definoval **nemoc jako sociální kategorii** – nemoc je „život omezený na svobodě“.
- **Tomáš Garrigue Masaryk (1850 – 1937)** – český filozof, sociolog a státník.
- Zabýval se **praktickými otázkami** náboženství, morálky, politiky, problematikou krize moderního člověka, otázkami humanity aj.
- V sociologii se věnoval otázkám spirituality, harmonie duševních a tělesných sil, sociálně deviantnímu chování a problematice **sebevražednosti**.
- *„Zdraví – zdravý duch a zdravé tělo – to je nakonec cílem vší politiky a administrace“.*
- **Inocenc Arnošt Bláha (1879 – 1960)** – český sociolog, filozof a pedagog. Navázal na dílo Masaryka a Durkheima, rozpracoval řadu sociologických otázek výchovy, rodiny, politiky aj.
- Zdůrazňoval existenci **sociálních příčin nemocí**, jimž se lze čelit jen sociálními prostředky.
- *„Nemoci individuální jsou zároveň sociální.“*
- Lékař se zpravidla soustředí na konkrétního pacienta, individualizuje jeho problém, čímž dochází k přehlížení a zanedbávání sociálních (příp. environmentálních) příčin tohoto problému. (Dnes je to dobře patrné např. v oblasti léčby alergií).
- **Talcott Parsons (1902 – 1979)** – americký sociolog, představitel **strukturálního funkcionalismu**.
- Teorie bio-sociálních systémů.
- Rozlišuje sociální systém, psychologický systém a kulturní systém – AGIL schéma.
- Změny v jedné části systému vyvolávají změny v dalších částech.
- Medicínu chápal jako **instituci sociální kontroly**.

- Definoval **roli nemocného** (společenské uznání stavu nemocného, ale též kontrola a omezení).
- **Eliot Freidson (1923 – 2005)** – americký sociolog, zavedl do medicíny **teorii konfliktů**, poukázal na specifický vztah lékař-pacient, jenž lze analyzovat jako konflikt (střet dvou sociálních systémů, různých zájmů a motivů).
- Na rozdíl od Parsonse vnímal nejen dyádu lékař-pacient, ale celý soubor relevantních sociálních rolí (příbuzní a přátelé pacienta, zdravotnický personál apod.).
- Rozlišoval nemoc jako **biologický stav** (ten je v kompetenci lékařů) a nemoc jako **sociální stav** (ten je v kompetenci sociologů).
- **Aaron Antonovsky (1923 – 1994)** – izraelsko-americký sociolog, zabýval se problematikou stresu.
- Obrátil pozornost od patogeneze k **salutogenezi**.
- Salutoprotektivní faktory mají často sociální povahu.
- Autor konceptu **sense of coherence** – zachycuje úroveň integrity osobnosti ve vztahu ke světu.
- Též WHO reagovala na proměnu paradigmatu od prevence zaměřené na ochranu před nemocemi směrem k **podpoře zdraví (health promotion)**, která spočívá v aktivním posilování adaptace organismu, vyhledávání kladných zdrojů odolnosti atp.
- **Michel Foucault (1926 – 1984)** – francouzský filozof, historik, sociolog a psycholog.
- Medicínskému pohledu lze podřídít mnoho oblastí života. Neustále přibývá „medicínsky relevantních situací“, na čemž se aktivně podílí i farmaceutický průmysl.
- Mocenské vztahy – neustálé zdokonalování represivnosti.
- Středověké mocenské vztahy potlačovaly tělo (kruté násilí, „výchovné“ mučení, tresty...)
- Snaha skrze tělo podrobit ducha.
- Násilí → strach → ochota nechat se vést...
- **Pastorální moc** – moc prostřednictvím péče.
- Pastor – ten, kdo je nadán schopností vést a ovládat nejen tělo, ale i ducha každého jedince.
- Středověká pastorální moc narážela na nedostatečné znalosti psychiky ovládaných. Efektivnější proto bylo hrubé násilí na těle.
- Novověk = nástup racionalismu – možno zaměřit útlak na duši: rozkvět pastorální moci a netělesné represe.
- Represe těla byla mocenskými strukturami nahrazena represí ducha.

- Karteziánský okamžik – z člověka se stává subjekt.
- To nejnaternější a nejsvobodnější (náš sebevztah) mohou zcela ovládnout vnější mechanismy.
- Zájmy mocenských institucí se neprosazují jen prostřednictvím zákonů (působí zvenčí), ale prostřednictvím **norem** (normalizací).
- **Kdo (co) je normální?** – to je třeba **posoudit**. Soudí nejen soudce, ale také učitel, lékař, sociální pracovník...
- Útlak normy je všudypřítomný (školy, nemocnice, kasárna...).
- Veškeré formy odporu mezi:
 - dobrem a zlem,
 - zdravím a nemocí,
 - zákonným a nezákonným,
 - konformním a nonkonformním ,
- lze redukovat pouze na odpor mezi **NORMÁLNÍM a NENORMÁLNÍM** a usilovat o úplné odstranění „patologické“ strany. Redukce všeho abnormálního by vedla ke vzniku bezkonfliktní společnosti...
- Osvícenství ztotožnilo normální s racionálním, vše nenormální (iracionální) je nebezpečné a mělo by se odstranit...
- Od 20. století nastala změna charakteru útlaku – **biomoc**: zmírnění a odstranění represe, strategie nově spočívá v uchování života. Biomoc uvolnila prostor pro existenci všech forem iracionality, nenormality.
- Smrt = únik z dosahu moci → je třeba smrt oddálit.
- Normalizační snahy v oblasti nemocí a deviací zcela zkrachovaly – ten, kdo nemá moc (kontrolu) nad sebou samým se nedá ovládat. *„Nadvláda nad nositeli svéhlavosti není možná“ (Puchmertl, 2008).*
- Normalizace narazila ale i všude tam, kde přicházelo něco nového, nekonvenčního, tvořivého. Přes dokonalost mocenského aparátu lidem zůstala určitá svoboda.
- Pastorální moc touží anticipovat, ovládat i budoucnost – na to normalizace nestačí.
- Postmoderna – nástup účinnějšího nástroje pastorální moci: **konformizace**.
- Mocenské instituce posilovaly mravní a estetický relativismus, dopracovaly se k anticipativnímu ovládnutí člověka, „probouraly“ se do lidského ducha.
- Stát už není držitelem moci, mocenský aparát se zprivatizoval.
- Zrodil se konformní člověk.

- **Vizualizace** – záludná a účinná represivní technika – ochromuje lidský rozum a imaginaci. Dnes je vše vizuálně dostupné, viditelné, jednoduché, povrchní, nepodnětné, což vede k otupování imaginace a tlumí svobodu jedince. Vizualizace je ještě podpořena strachem. Neopodstatněný **strach** potlačuje kritickou dimenzi lidského rozumu, kdo se bojí, jedná iracionálně a nesvobodně.
- Potlačováním imaginace a rozumu dochází k odstraňování touhy, tedy nejsilnějšího motoru lidské aktivity.
- „*Poroba touhy znamená triumfální vítězství represivních sil*“ (Puchmertl, 2008).
- CESTA KE SVOBODĚ:
 1. Pečovat o vlastní schopnost imaginace.
 2. Pečovat o svou schopnost kriticky myslet.
 3. Pečovat o svou nonkonformitu.
- **Ivan Illich (1926 – 2002)** – americký filozof, sociolog.
 - Upozornil na to, že lékaři získávají ve společnosti dominanci tím, že některé aspekty života či fyziologické stavy člověka byly medicinalizovány.
 - Kritizoval západní společnost pro **kontraproduktivitu**.
 - *Medicínský byrokrat dělí lidi na ty, kteří smějí řídit auto, na ty, kteří mohou zůstat doma a nejit do práce, na ty, kteří musí být pod zámekem, kteří se mohou stát vojáky, kteří smějí překročit hranice, vařit nebo provozovat prostituci, na ty, kteří nemohou kandidovat na viceprezidenty Spojených států, na ty, kteří jsou mrtví, na ty, kteří jsou schopní spáchat zločin, a na ty, kteří jsou za to odpovědní (Illich, 1976).*
- **Niklas Luhmann (1927 – 1998)** – německý sociolog.
 - Vyšel ze strukturálního funkcionalismu, ale kladl větší **důraz na funkci** než na strukturu sociálních systémů.
 - Zabýval se **systémovou teorií v kontextu moderní společnosti**, kladl důraz na komplexitu vztahů.
 - Zabýval se **autopoietickými systémy**.
 - Systémová teorie umožňuje výraznější propojení sociologie s jinými vědami.
 - Analýza sklonu vyjadřovat celek jako protikladné duality: např. zdraví – nemoc. Existuje při tom výrazná sémantická nerovnováha mezi pluralitou určení jedné strany a jediným určením druhé strany.
- LUHMANN
- **Mnoho názvů nemoci vs. jeden pojem „zdraví“.**

- Tato nerovnováha existuje i v jiných oblastech – např. různá náboženství vs. jediný „ateismus“, různé druhy vzdělání vs. jediná „nevzdělanost“.
- Program případné pluralizace druhého, (nejen jazykově) opomíjeného, pólu by mohl mít značné praktické možnosti a dopady.
- Měl by existovat profesionál pro celou oblast funkčního systému (pro celou oblast jeho kódu), nikoli jen pro jednu ze stran jeho ustavující duality, jak je to nyní obvyklé – např. lékař je expertem na nemoc(i), méně již na zdraví.
- **Irving Zola (1935–1994)** – americký sociolog, spisovatel a aktivista v oblasti práv zdravotně znevýhodněných.
- Role nemocného je rolí sociální, uplatňuje se při tom výrazný **kulturní prvek** (odlišné prožívání a chování nemocných různých etnik).
- Podle I. Zoly byla celá naše existence medicinalizována – do všech oblastí života proniká lékařská terminologie a snaha určit, co je normální (zdravé) a co nenormální (chorobné) – např. zdravé vztahy, zdravý tým, zdravý sex...
- **Hans-Georg Gadamer (1900-2002)** – německý filozof, představitel fenomenologie a hermeneutiky.
- Postihl složitost fenoménu zdraví a jeho včlenění do různých struktur, vrstev a rovin lidské bytosti.
- Filozofická úroveň: Zdraví znamená odpovědnost, jež implikuje širší odpovědnost za společné hodnoty, přírodu a civilizaci.
- Úroveň jevů: Zdraví je prvotní projev bytí, tok života, jehož příliv a odliv doprovází náš opravdový pocit bytí.
- Úroveň pojmů: (zdraví jako) protiklad nemoci vs. kontinuum.
- Metodologická úroveň: Nemoc může být měřena, je možné stanovit pro ni normy. Může být popsána objektivními vědeckými metodami. Zdraví se objektivním vědeckým metodám měření vymyká.
- Úroveň bytosti: Zdraví je součástí bytosti v její celistvosti, celek, plnost.
- Dispoziční vs. aktuální rovina: Na dispoziční úrovni jsme vybaveni zdravím; na aktuální úrovni se může projevit nemoc.
- Úroveň organismu: Ekvilibrium, rytmus života, permanentní proces, příroda sama, přiměřenost.
- Prožitková úroveň: Well-being, harmonie, „vnitřní akord“ – absorbce tím, co děláme.
- Jáská rovina: Součást identity vs. ztráta části identity (nemoc).
- Sociální rovina: Svoboda (k činnostem), včlenění do života, včlenění vs. vyloučení.